

GÖRÜNMEYEN KİMLİKLER: ADLİ ANTROPOLOJİDE YAPISAL EŞİTSİZLİK VE ETİK YAKLAŞIMLAR

Invisible Identities: Structural Inequality and Ethical Approaches in Forensic Anthropology

Öznur GÜLHAN*

ÖZ

Bu çalışma, hayatını kaybetmiş ve kimliği tespit edilemeyen bireyler bağlamında adli antropolojinin rolünü, yalnızca biyolojik kimliklendirme tekniklerine indirgenemeyecek, daha geniş bir sosyo-yapısal çerçevede ele almaktadır. Kimliklendirme süreci, post-mortem ve ante-mortem verilerin teknik eşleştirilmesinin ötesinde; bireyin toplumsal tanınırlığı, resmi sistemlerdeki temsiliyeti ve yaşamı boyunca kayıt altına alınmış olmasının sürekliliği ile doğrudan ilişkilidir. Barınma güvencesinin olmaması, zorla yerinden edilme, düzensiz göç, insan ticareti, etnik dışlanma, psiko-sosyal kırılmalıklar ve sosyal hizmetlere erişimdeki eşitsizlikler gibi yapısal faktörler, bireylerin kayıp olarak bildirilmemesine ya da yeterli ante-mortem verinin sağlanamamasına neden olmakta; bu durum da ölüm sonrası kimliklendirme sürecini ciddi biçimde sekteye uğratmaktadır. Adli uygulamalardan elde edilen bulgular, kimliği belirlenemeyen bireylerin demografik ve coğrafi dağılımında sosyoekonomik eşitsizliklerin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle göç yolları, kentlerin yoksul yerleşim alanları ve geçici yerleşim alanlarında meydana gelen ölümler, kayıt sistemlerindeki dağınıklık, merkezi koordinasyon eksikliği ve kimliklendirme süreçlerinin standardize edilmemiş olması kalıcı bir kimliksizlik durumuna dönüşebilmektedir. Bu koşullar, kadınlar, bebekler, yaşlılar, LGBTQ+ bireyler, ruh sağlığı desteğine erişemeyenler ve etnik olarak marjinalleştirilmiş topluluklar gibi hâlihazırda toplumsal eşitsizliklere maruz bırakılan gruplar açısından daha da derin bir görünmezliğe yol açmaktadır. Çalışma, adli antropolojinin yalnızca osteolojik ya da genetik analizlerle sınırlı kalmaması gerektiğini; bu alanın, kayıpların sosyal bağlamı, temsil sorunu ve tanınma talepleriyle ilişkili çok katmanlı bir epistemolojik çerçevede yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Sözcükler: adli antropoloji, kimliklendirme, yapısal eşitsizlik, sosyal adalet, antropolojik etik.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/Türkiye. E-posta: oznurgulhan@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7756-6641.

ABSTRACT

This study examines the role of forensic anthropology in the context of deceased individuals whose identities remain unidentified, emphasizing a broader socio-structural framework beyond mere biological identification techniques. The identification process extends beyond the technical matching of post-mortem and ante-mortem data; it is intrinsically linked to the individual's social recognition, representation within official systems, and continuity of recorded existence throughout their lifetime. Structural factors such as lack of housing security, forced displacement, irregular migration, human trafficking, ethnic exclusion, psychosocial vulnerabilities, and inequitable access to social services contribute to underreporting of missing persons or insufficient ante-mortem data, significantly disrupting the post-mortem identification process. Findings from forensic practices reveal that socioeconomic inequalities critically determine the demographic and geographic distribution of unidentified individuals. Deaths occurring along migration routes, in urban poverty, and temporary settlements often result in persistent unidentified status due to fragmented record-keeping, lack of centralized coordination, and unstandardized identification protocols. These conditions deepen invisibility for groups already subjected to social inequities, including women, infants, the elderly, LGBTQ+ individuals, those lacking mental health support, and ethnically marginalized communities. This study argues that forensic anthropology should not be limited to osteological or genetic analyses but must be reconsidered within a multi-layered epistemological framework addressing social context, representation issues, and demands for recognition.

Keywords: forensic anthropology, identification, structural inequality, social justice, anthropological ethics.

Giriş

Modern toplumların görünmeyen sınırlarında yer alan hayatını kaybetmiş ve kimliği tespit edilememiş kişiler; yalnızca adli veya tıbbi bir problem değil, derin yapısal eşitsizliklerin, biyopolitik dışlamaların ve mekânsal adaletsizliklerin tezahür ettiği karmaşık bir alanı temsil etmektedir. Bu alan, kim olduğu bilinmeyen bireylerin tespitinin yanı sıra, bazı kişilerin hiçbir zaman aranmadığı, bulunamadığı ya da kimliklendirilemediği sorularını da kapsamaktadır. Adli antropolojinin merkezinde yer alan insan kalıntılarını kimliklendirme süreci, çoğu zaman teknik bir uzmanlık olarak ele alınsa da gerçekte sosyo-politik dinamiklerden bağımsız değildir. Zira kimliklendirme, bir bedenin tanınması kadar, onun bir topluluğa, hafızaya ve hukuki statüye dâhil edilmesi anlamına gelir. Bu bağlamda, kimlik(sizlik), ontolojik bir duruma işaret ettiği kadar politik bir sonucu da yansıtır.

Kimliği tespit edilememiş bireyler üzerine yapılan araştırmalar, bu durumun rastlantısal olmadığını; aksine barınma güvencesi olmayanların, insan ticareti mağdurlarının, düzensiz göçmenlerin, etnik dışlanmaya maruz kalanların, ekonomik olarak dezavantajlı olanların ve zihinsel sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı bireylerin kesişen yapısal kırılganlıklarla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Goad, 2020; Kimmerle vd., 2010). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde kimliği tespit edilemeyen bireyler genellikle toplumun en marjinal kesimlerindendir: Barınma güvencesi olmayanlar, evden kaçanlar, belgelenmemiş göçmenler, yeterince temsil edilmeyen etnik gruplar ve ticari cinsel sömürü mağdurları. Bu grupların kayıp olarak bildirilmemesi veya antemortem (ölüm öncesi) verilerinin yetersizliği, onları hem istatistiksel hem de hukuki olarak görünmez kılmakta ve adli sistemin tanıma pratiklerinin dışında bırakmaktadır (Paulozzi vd., 2008). Kimliği tespit edilemeyen bireylerin büyük bir kısmı ya yeterince ayrıntılı bir ölüm sonrası incelemeye tabi tutulamamakta ya da mevcut sınırlı bulgular, karşılaştırılabilecek uygun bir referans veri tabanıyla erişim eşleştirilememektedir. Bu durum, insan kalıntılarını kimliklendirme süreçlerinin bilimsel yöntemlerle birlikte, kimin aranabilir, tanınabilir ve geri çağırılabilir olduğuna ilişkin toplumsal kabuller ve politik iradeyle şekillendiği açıktır. Özellikle göçmenlerin ve sınır aşan toplulukların durumu, bu sürecin ulus-devlet sınırlarının ötesine taşınması gerektiğini göstermektedir. Çünkü kimliği belirsiz pek çok birey, sınır geçişleri sırasında yaşamını yitirmiş ve devletler arası işbirliği eksikliği nedeniyle ne resmi olarak kayda geçirilmiş ne de ailelerine iade edilebilmiştir (Adams ve Goliath, 2023; Kimmerle vd., 2010).

Adli antropoloji, bu çok katmanlı sorun alanında yalnızca kimlik tespiti-ne katkı sunmanın ötesinde, failin kim olduğundan ziyade bireyin ve kaybın anlamını sorgulayan, tanıklığa dayalı bir etik çerçeve de sunar. Bu yönüyle disiplin, bilimsel niteliğinin yanında kurumsal ve etik bir pratik olarak da anlam kazanır. Çünkü kişinin kimliklendirilmesi, yalnızca bir bireyin değil; onun temsil ettiği toplumsal grubun da tanınması anlamına gelir. Bu makale, kimliği belirsiz bireylerin adli antropoloji çerçevesinde nasıl ele alındığını, kimliklendirme süreçlerinde yapısal eşitsizliklerin nasıl yeniden üretildiğini ve uzmanların bu süreçteki etik sorumluluklarını ele almayı amaçlamaktadır. Böylece, görünmez kılınan insan kalıntıları üzerinden hafızanın, adaletin ve tanınmanın sınırlarını tartışmayı hedeflemektedir.

Kayıp Şahıslar, Kimliksiz Bedenler ve Görünmezlik

Kayıp şahıslar ve kimliksiz bedenler meselesi, adli bir problem olarak kalmayıp toplumsal hafıza, yapısal eşitsizlik ve temsil meselelerini de kap-

samaktadır. Kimliklendirme süreci, biyolojik kalıntıların teknik olarak tanımlanmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda bir kişinin hem yaşamda hem de ölümden tanınma hakkını iade etme pratiğidir. Ancak bu pratik, her birey için eşit biçimde işleyen bir mekanizma değildir. Kayıp şahısların kimliklendirilme süreçleri, kimlerin aranabilir ve kimlerin aranmaya değer görüldüğüne dair normatif kabullerin sınırlarında şekillenmektedir. Bu nedenle, adli antropolojideki teknik uzmanlık, sosyo-politik bağlamdan ve etik sorumluluktan ayrı düşünülemez. Kayıp olarak bildirilen ve sonrasında bedenleri ya da kalıntıları bulunan ancak kimlikleri tespit edilemeyen bireyler, sıklıkla yaşamları boyunca çeşitli biçimlerde marjinalleştirilmiş ve dışlanmış toplumsal gruplara mensuptur. Bu gruplar arasında, az temsil edilen etnik ve sosyal topluluklara mensup bireyler, yabancı uyruklular, bebekler, yaşlılar, ruh sağlığı desteğine erişimi kısıtlı olanlar, insan ticareti mağdurları, madde kullanım bozukluğu gibi risk faktörlerine sahip bireyler, barınma güvencesi olmayan bireyler, göçebe yaşam sürenler ve kayıtlı ikamet yerlerinden uzak coğrafyalarda bulunanlar yer almaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelimleri nedeniyle sistematik ayrımcılığa uğrayan bireyler, etnik olarak marjinalleştirilmiş topluluklar, ekonomik olarak dezavantajlı olanlar ve kriminalize edilmiş sosyal gruplar da bu görünmez nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Kimmerle vd., 2010). Winburn vd. (2022) de belirttiği gibi, bu bireyler yaşamlarında karşılaştıkları yapısal eşitsizlikleri, ölüm sonrasında da taşımaya devam ederler. Bu eşitsizlikler, kayıp ilanı verilmesi, antemortem verilerin yetersizliği, aile üyeleri ile devlet kurumları arasındaki güven krizleri ya da ailelerin bilgiye erişim ve adaletle ulaşma kapasitesindeki sınırlılıklar gibi çeşitli biçimlerde tezahür eder. Bird ve Bird (2022), bu durumun hayatını kaybetmiş bireye yönelik tıbbi-hukuki yaklaşımda bir “damgalanma” üretme riskine işaret eder; marjinal kimlikler yalnızca hayatta değil, ölümden de değersizleştirilir.

Görünmezlik kavramı, burada sadece fiziksel olarak kayıp olma durumunu değil, toplumsal ve epistemolojik düzeyde tanınmazlığı da ifade eder. Baraybar ve Blackwell (2014), kayıpların sadece bedensel olarak yitirilmediğini, tarihsel ve toplumsal bellekten de silinme riski taşıdığını ileri sürerler. Bu silinmenin karşısında adli antropolojinin bir tanıklık pratiği olarak konumlandırılması gerektiğini savunurlar. Bu perspektiften değerlendirildiğinde, kayıp şahıslar yalnızca yokluklarıyla değil, ardında bıraktıkları sessizlikle de politikleşir. Kimliksiz bireyler, bu sessizliğin fiziksel görünümüdür. Reid vd. (2023) yürüttüğü sistematik derleme, dünyada kimliği belirlenememiş kişilerin büyük çoğunluğunun yapısal olarak dışlanmış topluluklara mensup

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bireylerin morglarda yıllarca kimliksiz kalmaları, tanınma ve anılma haklarının ciddi bir ihlalidir. Görünmezlik ayrıca, adli sistemin operasyonel çerçevelerinde de inşa edilir. Baliso, Heathfield ve Gibbon'un (2023) Güney Afrika örneğinde gösterdiği üzere, antropolojik değerlendirme süreçlerinde kullanılan yöntemlerin homojenleştirici doğası, bedenlerin sosyal kimliklerinin üzerini örtebilir. Özellikle yaş, cinsiyet ve etnisiteye dair heterojen kimliklerin sabit kategorilere indirgenmesi, hem kimliklendirme süreçlerinin başarısını düşürmekte hem de temsil adaletini zedelemektedir. Kim vd. (2023) bu görünmezliği teknik ve epistemik bir sorun olarak tartışır. Onlara göre adli raporlama ve vaka sunumları, marjinalleşmiş bireylerin yaşam koşullarını görünür kılacak biçimde yeniden kurgulanmalıdır. Adams ve Goliath (2023), ABD-Meksika sınırında yürütülen adli çalışmalar üzerinden, görünmezliğin sınır politikaları ve göçmen karşıtı söylemlerle nasıl örüldüğünü ortaya koyarlar. Bu bağlamda, hayatını kaybetmiş kimliksiz bireyler biyolojik varlıklar olmasının ötesinde, politik bir anlam da taşırlar; görünmezlikleri, yaşamları boyunca maruz kaldıkları eşitsizliklerin bir uzantısıdır. Bu durum, tanınma kapasitenin yanı sıra niyetin ve önceliklerin de sorgulanmasını gerektirir. Yani hangi bedenlerin kimliklendirileceği sorusu, teknik olanın ötesine geçer ve etik, politik, hatta ontolojik bir meseleye dönüşür.

Neden Bazı Bedenler Kimliklendirilemiyor?

Kimliklendirme, adli antropolojide teknik bir süreç olmakla birlikte, sosyo-politik eşitsizliklerin ve yapısal şiddetin ölüm sonrasında da devam ettiği bir alanı temsil eder. Özellikle kimliği belirsiz ölümler, çoğunlukla yaşamları boyunca sistematik dışlanmaya maruz kalmış grupların bedenleriyle ilişkilidir. Örneğin, ABD'de kimliği tespit edilemeyen bireyler, toplumun en kırılgan ve savunmasız kesimlerini temsil ederken, bu bireyler aynı zamanda kayıp ilan edilme ve soruşturma kaynaklarına erişim açısından da en düşük olasılığa sahip gruplardır (Goad, 2020). Dolayısıyla, bu eşitsizlikler yalnızca ölümden sonra değil, yaşam boyunca süregelen marjinalleşmenin bir devamı olarak okunmalıdır. Adli antropoloji, iskeletleşmiş, parçalanmış ya da ileri derecede bozulmuş insan kalıntılarının incelenmesi yoluyla bireyin biyolojik profilinin –yaş, biyolojik cinsiyet, boy uzunluğu, köken tahmini ve geçmiş sağlık durumu gibi– belirlenmesini amaçlayan adli bilim dalıdır (Blau, 2016). Kimliği tespit edilemeyen insan kalıntılarında, kimliklendirme sürecine temel oluşturan ilk biyolojik bulguların sağlanmasında adli antropoloji kritik bir rol oynar. Travma analizi, ölüm zamanı tahmini, patoloji değerlendirilmesi gibi yöntemlerle hem ölümün nedenine ilişkin ipuçları sunar

hem de kimliklendirme için gerekli verileri destekleyici unsurlar sağlar. Bu nedenle adli antropologlar, ceza soruşturmalarında, toplu mezar açmalarında, doğal afet veya kitlesel ölüm olaylarının ardından yürütülen kimliklendirme çalışmalarında sıklıkla görev alarak adli tıp, patoloji, odontoloji ve genetik uzmanlarıyla birlikte multidisipliner ekiplerde çalışırlar (Marten vd., 2023; Pérez-Flórez, 2024).

Adli kimliklendirme sürecinde yaşanan temel zorluklardan biri, antemortem veri eksikliğidir. Bir kişinin kayıp olarak bildirilmemesi, onu ölüm sonrası tanınamaz kılmakla kalmaz; aynı zamanda adli kurumların elindeki kimliklendirme araçlarını işlevsiz hale getirir. Özellikle aile içi şiddet mağduru kadınlar ve çocuklar, kayıp bildirimlerinin yapılmaması veya geç yapılması nedeniyle görünmezleşmektedir (Kimmerle vd., 2010). Hukuki çerçevede, örneğin ABD’de 21 yaş üstü bireylerin kendi istekleriyle ortadan kaybolma hakkının bulunması (Goad, 2020), pratikte bazı vakaların soruşturulmasını kolluk kuvvetlerinin takdirine bırakmaktadır. Diğer ülkelerde ise reşit bireyler için farklı yaş sınırları geçerli olmakla birlikte, benzer yasal düzenlemelerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu takdir yetkisi ise, barınma güvencesi olmayan bireyler, cinselleştirilmiş emek ilişkilerine dahil olan kişiler ve madde kullanım bozukluğu ile yaşayan bireyler gibi toplumsal olarak marjinalleştirilmiş grupların dosyalarının sistematik biçimde geri plana atılmasına neden olmaktadır (Riedel ve Jarvis, 1999). Soruşturma kaynaklarının önceliklendirilmesinde, vaka dosyalarının “çözülebilirliği” esas alınmakta; bu ise sıklıkla marjinalize edilen bireylerin dosyalarına daha az kaynak ayrılmasıyla sonuçlanmaktadır. Adli tıbbi belgelerde marjinal gruplara ait vakaların küçültücü, damgalayıcı ve stereotipleştirici bir dille ele alınması, bu eşitsizliği daha da derinleştirmektedir (Bird vd., 2017). Bu tür kurumsal önyargılar, hem vakaların çözüm hızını yavaşlatmakta hem de adaletin eşit erişimine zarar vermektedir (Bird ve Bird, 2022).

Yapısal eşitsizlikler, yalnızca sınıf ya da toplumsal statüyle sınırlı değildir. Toplumsal cinsiyet kimliği ve cinsiyet ifadesi, kimliklendirme süreçlerinde sıklıkla çatışmalı alanlara dönüşmektedir. Trans ve toplumsal cinsiyet çeşitliliğine sahip (TGD) bireyler, ölüm sonrası süreçlerde sıklıkla yanlış cinsiyetle anılmakta (misgendering) ya da geçiş öncesi isimleriyle tanımlanmakta (deadnaming), bu durum etik sorunlara ve teknik zorluklara yol açmaktadır (Adams vd., 2023). Ölüm öncesi ve sonrası veriler arasında bu tür uyumsuzlukların olması, biyolojik profil ile sosyal kimlik arasındaki farkı artırmakta, bu ise doğru eşleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Kişi sosyal olarak ismini ve/veya cinsiyet ifadesini değiştirmiş ancak bu değişikliği yasal olarak

gerçekleştirmemişse, ölüm soruşturması ve kimliklendirme süreci sırasında geçiş öncesi isminin ortaya çıkması muhtemeldir. Ayrıca, yasal bir vasiyet-name bırakmamış olan bireyler, destekleyici olmayan aile üyeleri tarafından ölüm sonrasında yanlış cinsiyetle tanımlanabilir. Adli antropolojide kimliklendirme süreci, biyolojik profilin oluşturulmasıyla başlar ve bu profil, kayıp kişi tanımlamaları ile karşılaştırılarak soruşturmanın yönlendirilmesine katkı sağlar. Trans ve toplumsal cinsiyet çeşitliliğine sahip bireylerin vakalarında ise, fiziksel kalıntılarının tanımlanması, özellikle biyolojik cinsiyet açısından sosyal kimlikleriyle örtüşmeyebilir; bu durum kimliklendirme sürecini geciktirebilir ve karmaşıklştırabilir. Bazı trans bireyler, toplumsal cinsiyetlerini daha iyi yansıtmak amacıyla fiziksel görünümünde değişiklikler yapmayı tercih etmişlerdir. Bu tür değişiklikler kimliklendirme sürecini kolaylaştırabilir, ancak aynı zamanda yeni zorluklar da doğurabilir. Özellikle yüz feminizasyon (FFS) olarak adlandırılan cerrahi müdahaleler—örneğin alın boyutunun küçültülmesi, rinoplasti, kaş kaldırma ve çene küçültme gibi işlemler—trans kadınların daha yumuşak ve küçük yüz hatlarına sahip olmalarını amaçlar (Schall vd., 2020). FFS, kafatasından yapılan metrik cinsiyet değerlendirmesinin sonucunu etkileyerek, zaten zorlu olan kafatasından cinsiyet tayin etme sürecini daha da karmaşık hale getirmesi beklenmektedir. Bu karmaşıklık, bireyin yanlış tanımlanmasına yol açabilir ve böylece olayın çözülmesini engelleyebilir. Ayrıca, kafatası dışındaki kemik yapısının cinsiyet değerlendirmesi ile birleştirildiğinde durum daha da karmaşıklaşır. Adli antropolojik açıdan FFS başarılı ise, trans kadının yüzü cisgender kadınlardan ayırt edilemez hale gelmeli ve bu durum kafatası metrik analizinde “kadın” cinsiyet değerlendirmesi yapılmasına neden olur; ancak pelvis hala erkek görünümünde kalır. Eğer trans kadın, kimliğine saygı duyan ve farkında olan biri tarafından kayıp olarak bildirildiyse, kayıp kişi raporunda “kadın” olarak belirtilir. Bu durumda kafatasının cinsiyeti ile cinsiyet kimliği uyum gösterirken, pelvis cinsiyeti farklılık gösterir. Daha da karmaşık olan senaryo ise, raporu yapan kişinin trans kadının kimliğini kabul etmeyip onu “erkek” olarak bildirmesidir. Bu durumda başarılı bir FFS, pelvis cinsiyeti ve kayıp kişi raporu ile çelişir. Son olarak, FFS başarısız olursa, kafatası cinsiyeti belirsiz olabilir ya da pelvis ile uyumlu ancak kayıp trans kadının bildirilen cinsiyeti ile uyumlu olmayabilir. Tüm bu olasılıklar göz önünde bulundurulduğunda, FFS’nin kafatası cinsiyet değerlendirmesi üzerindeki etkisinin anlaşılması ve sonuçta hem biyolojik cinsiyet hem de cinsiyet kimliğinin adli iskelet profilinin ayrılmaz parçaları olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Schall vd., 2020).

Ölüm sonrası tanınmaya dair zorlukla, yalnızca TDG bireylerle sınırlı değildir; göçmen statüsündeki bireyler de bu süreçte belirgin engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle ABD-Meksika sınırında kaybolan kişilerin aileleri, sınır dışı edilme korkusuyla kayıp bildirimini yapmaktan çekinmekte; bu durum, ölüm sonrası kimliklendirme sürecini neredeyse imkânsız hale getirmektedir (Reineke, 2013). Vatandaşlık statüsü, dil bariyerleri ve kurumlara olan güvensizlik, göçmen topluluklar için ölüm sonrası görünmezliğin başlıca nedenlerindendir (Goad, 2020). Ölüm belgelerindeki eksiklikler ve standart dışı uygulamalar da önemli bir başka faktördür. Paulozzi vd. (2008) çalışmasında belirtildiği gibi, ölüm niyetinin belirlenememesi, özellikle kayıtlara ya da aile bilgilerine erişilemeyen vakalarda ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Belgelerdeki bu eksiklikler epidemiyolojik araştırmalarda hata payını artırmakta ve bireysel kimliklendirme sürecine zarar vermektedir. Bu durum, özellikle kadın ve çocuk cinayetlerinde belirgindir: Örneğin, kimliği belirsiz kadın ölümlerinin yarısından fazlasının cinayet vakası olması, bu kişilerin kayıt dışı ve yüksek riskli sektörlerde çalışmış olabileceklerine işaret etmektedir (Paulozzi vd., 2008). Kimliklendirilemeyen bireylerin önemli bir kısmı, yaşamları boyunca yapısal kırılma koşullarında yaşamış ve bu kırılmalardan ölümlerinden sonra da sürmüştür (New vd., 2022). Evsizlik, sağlık hizmetlerine erişimsizlik, göçmenlik statüsünün belirsizliği, ceza adalet sistemiyle çatışma gibi faktörler, yalnızca kişinin yaşarken maruz kaldığı eşitsizlikleri değil, öldükten sonra da temsil edilmeme riskini artırmaktadır. Dolayısıyla, adli antropologların karşı karşıya olduğu “kimliklendirme eşitsizlikleri” (identification disparities), teknik, etik ve politik düzlemlerde tartışılması gereken çok katmanlı bir meseledir (Bird ve Bird, 2022).

Kimliklendirme sürecinde biyolojik ailenin bulunması da büyük önem taşır. Ancak bazı durumlarda, kişinin yaşam öyküsü gereği ailesiyle bağı kopmuş olabilir ya da aile üyeleri destekleyici olmayabilir. TDG bireyler özerk, destekleyici olmayan aile üyeleri kişinin toplumsal cinsiyetini inkâr ederek kimliklendirme sürecinde ciddi engeller çıkarabilmektedir (Adams vd., 2023). Öte yandan, ABD ordusu gibi kurumsal yapıların kendi personeline dair sistematik ve eksiksiz kayıt tutması, bu bireylerin kimliklendirme süreçlerinde daha az sorun yaşadıkları izlenimini doğurabilir. Nitekim, orduda görev yapmış olan bireyler için genellikle detaylı antemortem veriler bulunmakta; bu da kimliklendirme açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak bu yapının içinde dahi, kayıtların eşitlikçi biçimde tutulmadığı durumlar mevcuttur. New vd.’nin (2022) belirttiği gibi, özellikle Kore Savaşı sırasında ABD ordusuna entegre edilen Asya kökenli askerlerin kimlik bilgi-

leri, Amerikan askerlerine kıyasla çok daha eksik ve düzensiz biçimde arşivlenmiştir. Bu durum, söz konusu askerlerin ölüm sonrası tanınma ve kimliklendirilme şansını dramatik biçimde azaltmıştır. Dolayısıyla, kayıtların varlığı kadar içeriği, kapsamı ve kimin için ne kadar özenle tutulduğu da belirleyici bir etkidir. En disiplinli kurumlarda bile etnisite ya da ulusal kimlik temelinde uygulanan bu tür ayrımcılıklar, ölüm sonrası adaletin eşitsiz dağılımını ve kimliklendirme sürecinin politik doğasını açıkça ortaya koymaktadır.

Kimliklendirilemeyen bedenler, teknik yetersizliklerin ötesinde; yapısal eşitsizliklerin, sosyal dışlanmanın ve kurumsal ihmallerin ürünüdür. Bu bireylerin “kimliksizliği”, toplumun belirli kesimlerine yönelik tarihsel, politik ve kültürel sessizliklerin ölüm sonrası düzlemdeki yansımasıdır. Bu çerçevede, adli antropoloji, kimliklendirme süreçlerini değerlendirirken yalnızca kemiklere değil, bu kemiklerin temsil ettiği hayatlara ve onların görünmez kılınma biçimlerine de odaklanması gereklidir.

Kimlik(sizlik) Süreçlerinde Yapısal Eşitsizlik

Kimliklendirme sürecinin yalnızca bireysel biyolojik kanıtlar temelinde yürütülmesi, özellikle toplumsal olarak kırılan grupların görünürlüğüünü artırmada yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, sürecin etkinliğini artırmak ve daha kapsayıcı adli uygulamalara ulaşmak için, toplumsal bağlamın ve yapısal eşitsizliklerin de analizlere dahil edilmesi gerekmektedir. Özellikle marjinalleştirilmiş grupların kimliklendirilmesi söz konusu olduğunda, yapısal eşitsizliklerin ve toplumsal kırılanlıkların rolü belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Biyolojik profillemenin ötesine geçen, sosyal gerçeklikleri de dikkate alan yaklaşımların gerekliliği, adli antropoloji literatüründe giderek daha fazla tartışılmakta ve alana dair etik, yöntemsel ve politik açılımlarla birlikte ele alınmaktadır. Birçok durumda, kimliksizleşmiş veya kaybolmuş bireylerin tespiti, yaşadıkları toplumsal konumla doğrudan ilişkilidir. Yoksulluk, etnik köken, göçmenlik statüsü ve toplumsal dışlanmışlık gibi faktörler, bu kişilerin kimliklerinin belirlenmesini zorlaştıran temel etmenlerdir. Özellikle göçmenler ve düşük gelirli bireyler, tıbbi ve adli kayıtlara erişim, doğru ve zamanında kayıp bildirimi gibi süreçlerde dışlanmışlıkla karşı karşıya kalmaktadır (New vd., 2022; Goad, 2020).

Yapısal kırılanlık (structural vulnerability), bireylerin yaş, cinsiyet, köken ve sosyo-ekonomik durum gibi özelliklerine bağlı olarak sistematik biçimde maruz kaldıkları eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklerin bireyin bedeni üzerindeki etkilerini tanımlar. Bu kavram, kimliklendirme süreçlerinde önemli bir

yer tutar ve bireylerin maruz kaldığı yapısal eşitsizliklerin üzerindeki izlerini anlamada yol göstericidir. Söz konusu etkiler, literatürde bedenselleşmiş eşitsizlik (embodied inequity) kavramıyla açıklanmaktadır. Bedenselleşmiş eşitsizlik, toplumsal koşulların zamanla insan bedeninde biyolojik izler bıraktığını ve sosyal ayrımcılık biçimlerinin fiziksel düzeyde somutlaştığını ortaya koyar (Winburn vd., 2022). Ancak, adli antropologlar bu yapısal eşitsizliklerin bedensel belirtilerini incelenmesine son yıllarda dikkat çekmeye başlamışlardır. Özellikle ABD-Meksika sınır bölgesinde, göçmenlerin kemik yapılarında tespit edilen stres ve gelişimsel bozukluklar, yapısal eşitsizliklerin bedenselleşmiş hâlini gözler önüne sermektedir (Winburn vd., 2022). Adams ve Goliath (2023), geleneksel adli antropoloji yaklaşımlarının genellikle bedeni biyolojik olarak “okumaya” odaklandığını belirtir. Ancak marjinalleştirilmiş gruplarda, özellikle kimlik belgeleri olmayan, yoksul veya kaçak yollarla sınırı geçen bireylerde, sadece biyolojik veriler kimliklendirme için yetersiz kalabilir. Bu noktada yaşam koşulları, göç yolları, sistematik dışlanma biçimleri gibi kültürel ve yapısal bilgiler devreye girmelidir. Çünkü insan toplumları, bireylerin ve grupların farklı düzeylerde eşitsizlik ve acı deneyimlediği yapıları oluşturur ve sürdürür; bu durum, iskelet ve diş dokularında somutlaşarak iz bırakabilir. Biyokültürel profilin ve çeşitli yöntemlerin adli incelemelere dâhil edilmesi, birçok adli antropolog tarafından, kimliği belirlenememiş bireylerin kimliklendirilmesini ve onların yaşamları boyunca maruz kaldıkları koşulların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir yaklaşım olarak önerilmektedir.

Söz konusu yaklaşım, özellikle ABD-Meksika sınır bölgesinde yaşamını yitiren Orta Amerikalı ve Meksikalı göçmenlerin kalıntılarında gözlenen kronik stres belirtileri, gelişimsel istikrarsızlıklar ve diş patolojileri gibi biyolojik göstergeler aracılığıyla uygulanmaktadır. Bu bulgular, göçmen bireylerin kalıntılarını ABD vatandaşı bireylerin kalıntılarından ayırt etmeye yönelik çabalarda önemli bir rol oynamaktadır. Bu yöntem yalnızca adli antropoloji alanında değil, aynı zamanda arkeoloji ve adli tıp gibi disiplinlerde de ABD’nin güney sınırındaki yapısal olarak marjinalleştirilmiş Latin Amerikalı göçmenler üzerinde yürütülen kuramsal ve metodolojik çalışmalara dayanmaktadır (Winburn vd., 2022). Ağız sağlığına ilişkin patolojiler, bu topluluklarda toplumsal dezavantajın bedensel göstergeleri olarak değerlendirilmekte ve sosyal kırılganlığı görünür kılmaktadır. Bu patolojik bulgular genellikle belgesizlik ve yabancı statüsüyle bağlantılıdır; damgalanmayı pekiştirerek göçmenlerin yaşamları boyunca sağlık ve refahını olumsuz etkilediği gibi, ölüm sonrası süreçte de kimliklendirme çabalarını zorlaştırmakta-

dır. Bununla birlikte, Güney Amerika'daki adli hizmetler; sınırlı kaynaklar, uzman personel eksikliği ve yetersiz teknik altyapı gibi çeşitli kısıtlarla karşı karşıyadır. Bu koşullar, parçalı veri tabanları ve yetersiz genetik karşılaştırma sistemleriyle birleştiğinde, hayatını kaybeden göçmenlerin kimlik tespiti daha da güçleştirmektedir. Sonuç olarak, birçok birey kimliklendirilememekte, ailelerine teslim edilememekte ve bu durum, kayıp yakınlarının acı ve belirsizlik içinde yaşamasına neden olmaktadır (Pérez-Flórez, 2024).

Modern iskelet kalıntılarında sağlık ve stres izlerinin incelenmesi, özellikle bireylerin sosyo-ekonomik geçmişine dair verilerin erişilebilir olması nedeniyle, bedenselleşmiş eşitsizliklerin görünür kılınmasında önemli bir araç sunmaktadır (Soler ve Beatrice, 2018). Barınma güvencesi olmayan bireyler, göçmenler ve belgelenmemiş bireyler gibi marjinal gruplarda, artirit, yetersiz beslenme, bulaşıcı hastalıklar, diş ve diş eti rahatsızlıkları, çevresel streslere bağlı donma ve travmatik yaralanmalar gibi sağlık sorunlarının daha yaygın olduğu görülmektedir (Landefeld vd., 2017). Özellikle kadınlar, çocuklar ve gençler arasında cinsel yolla bulaşan hastalıklar, erken gebelik, davranışsal sorunlar ve aile içi şiddetle ilişkili yaralanmalar da, bu grupların yapısal kırılganlıklarını ve sağlık üzerindeki toplumsal etkileri ortaya koymaktadır (Morewitz, 2016). Adli antropologlar açısından, bu tür biyolojik izlerin—cribra orbitalia, porotik hiperostoz, dental mine defektleri, periodontal hastalıklar, travmalar ve erken ölümler—sistemik olarak değerlendirilmesi hem kimliklendirme süreçlerine katkı sunmakta hem de bireyin yaşamı boyunca maruz kaldığı sosyo-ekonomik ve yapısal koşullara dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu doğrultuda, biyolojik antropoloji alanında da benzer bir yönelimin gerekliliği vurgulanmakta; insan biyolojisinin analizine sosyo-politik ve ekonomik perspektiflerin entegre edilmesi gerektiği savunulmaktadır. “Yoksulluğun biyolojisi” yaklaşımıyla uyumlu bu bakış açısı, özellikle büyüme geriliği, kardiyovasküler hastalıklar, obezite ve erken ölüm gibi sağlık sonuçlarının yapısal eşitsizliklerle bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu yaklaşımın biyoarkeolojik çalışmalara entegrasyonu, iskelet kalıntıları ve maddi kültür unsurları üzerinden marjinalleştirilmiş gruplara ilişkin tarihsel ve toplumsal analizlerin yapılmasını mümkün kılarak, özellikle ABD-Meksika sınırında yürütülen adli çalışmalarda dönüştürücü bir rol oynamıştır (Goad, 2020).

Yapısal eşitsizliklerin bedensel izlerini daha kapsamlı biçimde değerlendirmek amacıyla, adli antropologlar biyokültürel profil yaklaşımını uygulamaya başlamışlardır. Bu yaklaşım, biyolojik verilerin ve fiziksel bulguların sosyal, kültürel ve politik bağlamda değerlendirilmesini içerir ve özellikle

karmaşık kimlik yapılarının anlaşılmasına katkı sağlar (Adams vd., 2023). Örneğin, toplumsal cinsiyet geçişine dair tıbbi müdahaleler – FFS, cinsiyet uyumlayıcı cerrahi işlemler veya hormon replasman tedavileri (HRT) – iskelet sistemi üzerinde biyolojik değişiklikler yaratabilir. Erken yaşlarda başlanan HRT'nin iskelet yapısında gözle görülür değişiklikler yaratabileceği bildirilmekle birlikte, erişkinlik döneminde başlanan tedavilerin etkileri hâlâ sınırlı düzeyde anlaşılmıştır (Schall vd., 2020). Bu durum, trans bireylerin kimliklendirilme süreçlerinde biyolojik profilin tek başına yeterli olmayabileceğini ve sosyal cinsiyet kimliğinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, tüm toplumsal cinsiyet çeşitliliğine sahip bireylerin tıbbi geçiş sürecine erişimi bulunmamaktadır; bu durum ekonomik kaynaklar, sosyal destek yapıları ve hukuki sınırlamalar gibi faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla, adli antropologların biyomedikal müdahaleleri tanınması ve toplumsal cinsiyet kimliğini belirleme süreçlerindeki yapısal engelleri gözetmesi gerekmektedir (Adams vd., 2023). Adli antropoloji, yalnızca biyolojik belirteçlerle sınırlı kalmayarak sosyal kimliklerin kesişimlerine de odaklanmalıdır. Trans bireyler, engelli bireyler, etnik azınlıklar, yoksulluk içinde yaşayanlar ve madde kullanım bozukluğu olan gruplar, yapısal eşitsizliklerin çeşitli biçimlerine maruz kalmaktadır. Bu durum yaşam süreçlerini ve ölüm sonrası kimliklendirme çabalarını etkilemektedir. Özellikle trans bireyler, nefret suçlarına karşı yüksek risk taşımakta ve mevcut adli kimliklendirme yöntemleri bu topluluğun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalabilmektedir. Toplumsal cinsiyet kimliğinin biyolojik cinsiyetle her zaman örtüşmemesi, örneğin FFS ile modifiye edilmiş kraniyal yapılar ile pelvisteki cinsiyete özgü özelliklerin çelişmesi gibi durumlar, kimlik tespitini daha da karmaşık hale getirebilmektedir (Schall vd., 2020). Bu gibi örnekler, adli antropologların yalnızca anatomik yapıya değil, bireylerin toplumsal bağlamdaki kimliklerine de duyarlı olmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, sosyal kimliklerin biyolojik bulgularla nasıl kesiştiğini anlayan ve bu anlayışı kimliklendirme süreçlerine yansıtan daha kapsayıcı ve eleştirel yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Yapısal eşitsizliklerin adli kimliklendirme süreçlerinde nasıl engeller yarattığına dair dikkat çekici örnekler mevcuttur. Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, Kore Savaşı'nda görev yapan beyaz olmayan askerlerin kimliklendirilmesi, yalnızca tıbbi kayıt eksikliklerinden değil, aynı zamanda bu grupların tarihsel dışlanmışlıklarından kaynaklanan kurumsal ihmaller nedeniyle de büyük ölçüde güçleşmiştir. ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı Savaş Esirleri ve Kayıpları Belirleme Ajansı'nın bu grupların kimliklerini saptama-

mada karşılaştığı zorluklar, yapısal eşitsizliklerin ölüm sonrası da devam ettiğini göstermektedir (Adams ve Goliath, 2023). Benzer biçimde, yaşlılar ve engelli bireyler de kimliklendirme süreçlerinde yüksek risk altındadır. Bu bireyler genellikle aile desteğinden yoksun kalmakta; sosyal izolasyon, sağlık sorunları ve maddi kısıtlılıklar nedeniyle kaybolduklarında veya hayatlarını kaybettiklerinde, kimliklerinin belirlenmesi daha da zorlaşmaktadır. 2018 yılında Kaliforniya’da meydana gelen orman yangınında, hareket kısıtlılığı ve uygun bakım eksikliği nedeniyle tahliye edilemeyen yaşlı bireylerin hayatını kaybetmesi, bu tür toplumsal kırılganlıkların ölüm sonrası görünür-lüğe nasıl yansıdığını açıkça ortaya koymuştur (Mijal ve Willey, 2022). Doğal afetler sırasında yaşlılar, engelliler ve yenidoğanlar gibi savunmasız grup-ların daha yüksek risk altında olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, adli antropologların kimlik tespiti sırasında yalnızca biyolojik verileri değil, bireyin toplumsal konumunu ve kırılganlığını şekillendiren yapısal koşulları da dikkate alması gerekmektedir.

Adli antropolojide kimliklendirme süreçlerinin yalnızca biyolojik analizlere indirgenmesi, özellikle toplumsal olarak marjinalleştirilmiş bireylerin kimliklerinin belirlenmesinde önemli sınırlılıklar ortaya çıkarmaktadır. Etnik, sınıf, toplumsal cinsiyet, engellilik ve vatandaşlık statüsü gibi sosyal kimlik kategorileri, bu bireylerin yaşamları boyunca ve ölüm sonrası süreçlerde yapısal dışlanmalara maruz kalmasına neden olmakta; kimliklerinin tanınmaması, ailelerinin ve ait oldukları toplulukların da görünmezliğini pekiştirmektedir. Bu durum, adli bir teknik sorun olmasının yanı sıra, etik ve politik bir sorumluluğa da işaret etmektedir. Dolayısıyla, adli antropologların görev alanı, yalnızca iskelet kalıntılarını analiz etmekle sınırlı kalmamalı; bireylerin bedenlerinde iz bırakan yapısal eşitsizlikleri tanıyan, sosyal bağlamı dikkate alan ve kimliklendirme süreçlerine daha kapsayıcı bir yaklaşım getiren çok boyutlu bir perspektifi de içermelidir. Nitekim bu gereklilik, yalnızca adli antropoloji literatüründe değil, tıbbi antropoloji, sosyal adalet çalışmaları, hukuk ve halk sağlığı gibi farklı disiplinlerde de giderek daha fazla dikkat çekmekte; kimliklendirme uygulamalarının yapısal eşitsizliklere duyarlı şekilde yeniden tasarlanması yönündeki çağrılar akademik alanda hızla yaygınlık kazanmaktadır.

Etik ve Vicdani Sorumluluk: Biyolojik Kalıntılardan Sosyal Sorumluluğa

Adli antropologlar, bireylerin biyolojik profillerinin yanı sıra yaşadıkları toplumsal dışlanmışlık deneyimlerini de değerlendirmeye yönelik artan bir ilgi göstermektedir. Bu yaklaşım, adli antropolojiyi yapısal eşitsizliklerin izini süren ve bu eşitsizliklere karşı etik müdahale imkânı sunan bir alan olarak

yeniden konumlandırmaktadır. Günümüzde adli antropologlar, biyolojik profilin ötesine geçerek, bireylerin taşıdığı yapısal şiddet izlerini, toplumsal dışlanmışlığı ve ölüm sonrası görünmezliği de değerlendirmeye yönelik artan bir ilgi göstermektedir (Gruenthal-Rankin vd., 2023). Bu yönüyle disiplin, hayatını kaybetmiş kişileri kriminal ya da hukuki unsurlar olarak değil, sosyal adaletin taşıyıcıları olarak görme sorumluluğu üstlenmektedir (Moon, 2014). Özellikle çatışmalar, kitlesel göç, zorla kaybedilme ya da afet gibi toplumsal travmaların ardından geride kalan kimliksiz bireyler, tanınma hakkından olduğu kadar, anılma, yas tutulma ve adalet arayışı gibi temel insani ve toplumsal süreçlerden de mahrum bırakılmaktadır. Bu nedenle adli antropoloğun görevi, bir bireyin kimliğini biyolojik göstergelerle saptamakla sınırlı kalmayıp, onun toplumsal bağlamda tanınmasını, hatırlanmasını ve kolektif hafızada yer bulmasını sağlamayı da içermektedir. Adli antropolojinin bu etik boyutu, özellikle kimliklendirme süreçlerinde beden, ölüm biçiminin ve sosyal aidiyetlerin birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Kimliği belirlenemeyen ya da kimse tarafından aranmayan kişiler bireysel olduğu kadar kolektif hafızadan dışlanmış topluluklara da aittir. Bu kişiler, anılma, yas tutulma ve adalet talebi gibi temel toplumsal süreçlerden mahrum bırakılmaktadır. Dolayısıyla adli antropologlar yalnızca “ne zaman, nasıl öldü?” sorularına değil; aynı zamanda “neden bu kadar uzun süre kimliksiz kaldı?” ve “bu kişi neden sistemin dışında bırakıldı?” sorularına da yanıt aramalıdır.

Sistem dışında bırakılan ve uzun süre kimliksiz kalan bireyler Gatti'nin (2013) ahlaki teknikler (moral techniques) kavramında vücut bulur. Gatti, adli antropolojinin araçlarını bilimsel bilgi üretimi ve etik müdahale için kullanan bir “iyilik pratiği” olarak değerlendirir. Bir kemiğin incelenmesi veya bir toplu mezarın açılması, analitik veri üretimi ile bastırılmış şiddetin açığa çıkarılmasını ve mağdurların toplumsal hafızaya yeniden dâhil edilmesini aynı anda sağlar. “Ahlaki teknikler” kavramı, adli antropolojinin yöntemlerini sadece bilimsel doğrulama ile sınırlandırmayıp, mağdurların tanınması, toplumsal yaraların onarılması ve adalet arayışına katkı sunan etik müdahaleler olarak kavramsallaştırır. Claire Moon'un (2014) adli insani müdahale (forensic humanitarianism) çerçevesi de bu etik yaklaşımı insan hakları perspektifiyle bütünleştirerek, adli antropolojinin yalnızca yaşayanlara değil, hayatını kaybetmiş kişilerin de haklarına duyarlı olması gerektiğini savunur. Bu bağlamda, Şili'de Pinochet rejimi sırasında zorla kaybedilen bireylerin kimliklendirilmesi, adli antropolojinin teknik, politik ve tarihsel bir tanıklık alanına dönüşebileceğini göstermektedir (Dujisin, 2019). Benzer şekilde,

Guatemala (Jiménez, 2020), Arjantin (Fondebrider, 2019) gibi ülkelerde yürütülen kazı ve teşhis çalışmaları, sessizleştirilmiş toplumsal travmaların yeniden görünür kılınmasını sağlamış; adli antropologları geçmişin inkârına karşı direnen tanıklar ve toplumsal onarma süreçlerinin aktörleri hâline getirmiştir. Etik sorumluluk, aynı zamanda görsel temsil, beden mahremiyeti ve teşhir gibi güncel meselelerle de doğrudan ilişkilidir. Latham vd., (2023) de belirttiği gibi, marjinalleştirilmiş bireylerin belgelenme biçimi, onların ya toplumsal hafızaya dâhil edilmesine ya da yeni bir nesneleştirme yoluyla yeniden dışlanmasına neden olabilir. Bu yaklaşım, Watkins ve Muller'in (2015) bilimsel araştırmaları yalnızca nesnel ve pasif bir bilgi üretim alanı olarak değil, toplumsal adalet mücadelesiyle ilişkili bir bilgi rejimi olarak da kavramsallaştırma önerisiyle örtüşmektedir. Marjinalleştirilmiş bireylerin ölüm sonrası analiz süreçlerinde yeniden damgalanma riskine karşı duyarlılık geliştirilmesi, adli antropolojinin etik sınırlarının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır.

Adli antropologların sorumluluğu yalnızca ölen bireylere değil, yaşayanlara karşı da devam eder. Kimliklendirme süreci aynı zamanda kayıpların yakınlarıyla kurulan etik ilişkileri, travmanın tanınmasını ve yasın kültürel olarak anlamlandırılmasını da kapsar. New vd. (2022), aile referans örneklerinin eksikliğinin, teknik değil çoğu zaman sosyo-ekonomik dışlanmadan, kurumsal güvensizlikten ve bilgiye erişim engellerinden kaynaklandığını vurgular. Özellikle göçmenler, barınma güvencesi olmayan bireyler, etnik azınlıklar ya da vatandaşlık statüsüne sahip olmayan bireyler, bu yapısal eşitsizlikler nedeniyle kimliklendirme süreçlerinden dışlanma riski taşımaktadır. Bu bağlamda, adli antropologların topluluk temelli organizasyonlar ve sivil toplum yapılarıyla iş birliği kurması, teknik bir gereklilik ve etik bir sorumluluk olarak değerlendirilmelidir (Gruenthal-Rankin vd., 2023). Bu etik sorumluluk, yalnızca bireysel düzeyde değil, temsiliyetin toplumsal düzlemde adil biçimde sağlanması açısından da önem taşır. Kimliklendirme çalışmaları, aynı zamanda yaşayanların adalet talebini görünür kılar. Özellikle kadınların, LGBTQ+ bireylerin ve etnik azınlıkların bu süreçlerde yeterince temsil edilmemesi, adli antropolojinin tarafsız bir disiplin olmaktan çok, mevcut eşitsizlikleri yeniden üretebilme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle adli antropolojide etik sorumluluk, temsilde adaletin sağlanması, toplumsal cinsiyet farkındalığının gözetilmesi ve kırılan grupların görünür kılınması gibi çok boyutlu meseleleri de içermek zordur.

Adli antropoloji, geçmişe dair sorulara cevap arayan bir disiplin olmanın ötesinde, gelecekte benzer adaletsizliklerin yeniden üretilmesini engellemeye çalışan bir toplumsal müdahale alanıdır. Gatti'nin "ahlaki teknikler" ile Moon'un "adli insani müdahale", bu disiplinin teknik uzmanlığının ötesine geçen ahlaki ve politik sorumluluklarını açıkça ortaya koymaktadır. Adli antropologlar hayatını kaybeden bireyleri kimliklendirmekle kalmaz; onları toplumsal hafızaya, adalete ve tanınmaya dâhil eden bir etik tanıklık yürütür. Dolayısıyla bu alan, teknik bilgi üretiminin ötesinde, etik, politik ve kültürel duyarlılıklar ekseninde yeniden düşünülmelidir.

Sonuç

Bu çalışma, adli antropolojinin yalnızca kimliklendirme amacıyla uygulanan teknik bir uzmanlık alanı olmadığını ortaya koymaktadır. Disiplin, aynı zamanda, eşitsizliklerin, yok sayılmanın ve dışlanmanın kemiklerde nasıl iz bıraktığını; hangi bedenlerin tanınmaya değer görüldüğünü ve kimin adli sistemin ilgi alanına girip kimin dışında bırakıldığını sorgulayan bir tanıklık alanı olarak da işlev görmektedir. Kimlik tespiti, her ne kadar disiplinin merkezinde yer alan teknik bir pratik olsa da bu tespitin hangi verilerle yapılabilceği, hangi kayıpların "arayışa değer" bulunacağı ya da kimlerin "kimliklendirilebilir" olarak kabul edileceği gibi kararlar nötr değil; toplumsal olarak inşa edilmiş ve derin tarihsel eşitsizlikleri yansıtan süreçlerdir.

Adli antropoloji, bu yönüyle Foucault'nun (1978) biyopolitika kavramsallaştırmasıyla doğrudan ilişkilidir: Hangi bedenlerin yaşatılacağı, hangilerinin ölüme terk edileceği ve hangilerinin ölümünden sonra da tanınmayı hak edip etmediği soruları, biyopolitik iktidarın alanına girer. Marjinalleştirilmiş toplulukların –örneğin göçmenlerin, barınma güvencesi olmayan bireylerin, trans bireylerin– ölüm sonrası kimliklendirme süreçlerinden dışlanmaları, yalnızca teknik veri eksikliğiyle değil, bu grupların yaşarken de sistematik olarak kayıt dışı bırakılmaları ve toplumun normatif sınırlarının dışında konumlandırılmalarıyla ilişkilidir. Bu nedenle, adli antropoloji yalnızca hayatını kaybetmiş bireylerin değil, yaşamın da nasıl yönetildiğine dair tanıklık sunar. Bu bağlamda, yapısal şiddet kavramı çalışmanın temel analiz çerçevesi olarak ortaya çıkmaktadır. Galtung'un (1969) kavramsallaştırdığı biçimiyle yapısal şiddet, doğrudan bir fail gerektirmeksizin bireylerin temel ihtiyaçlarının sistematik biçimde ihlal edilmesi durumudur. Adli antropolojide bu, kişilerin yalnızca ölüm nedenleriyle değil, yaşamları boyunca maruz kaldıkları eşitsizliklerin izleriyle –örneğin beslenme yetersizliği, travmatik yaralanmalar, sağlık hizmetlerine erişim eksikliği– ortaya çıkar. Pérez-Flórez (2024), biyolojik yaş tahminlerinde düşük sosyo-ekonomik statüdeki

bireylerin osteolojik olarak daha yaşlı görünebildiğini göstererek, kemiklerin biyolojik yanı kadar sosyal bir yaşamın izlerini de taşıdığını vurgular. Bahsi geçen bulgular, adli antropologları, kemiklerden elde ettikleri biyolojik verileri yorumlarken bireyin yaşam koşullarını ve maruz kaldığı sistemik dışlayıcılık biçimlerini de hesaba katmaya zorlar. Bu çerçevede Kim vd. (2023), söz konusu görünmezliği teknik ve epistemik bir sorun olarak ele alır. Onlara göre adli raporlama ve vaka sunumları, yalnızca biyolojik bulgulara odaklanmakla kalmamalı; bireylerin marjinalleşme deneyimlerini, yaşamlarına sirayet eden yapısal eşitsizlikleri ve toplumsal dışlanma biçimlerini de görünür kılmak şeklinde yeniden kurgulanmalıdır. Bu yaklaşım, adli antropolojinin bilgi üretim süreçlerini daha kapsayıcı ve sosyal adalet odaklı bir zemine taşıma sorumluluğunu da beraberinde getirir. Ancak bu noktada, adli antropolojinin bir disiplin olarak eleştirel ve toplumsal adalet odaklı bir yaklaşımla birlikte bilimsel yöntemlere dayalı rasyonel bir zeminde konumlanması gerektiği unutulmamalıdır. Adli antropoloji ve genel olarak adli bilimler, metodolojik olarak nesnellığe, yeniden üretilebilirliğe ve hukuken kabul edilebilir bilimsel kanıtlara dayanmak zorundadır. Bu bağlamda, mahkeme nezdinde geçerli olacak şekilde yapılandırılan analizler, sosyal bağlamı dikkate almakla birlikte, biyolojik ve fiziksel kanıtları merkeze yerleştirir. İnsan haklarını savunmayı amaçlayan bu yaklaşım, çoğu zaman eleştirel disiplinlerin talep ettiği radikal sorgulamalardan ziyade, hukuki sistemin sınırları içinde ve bilimsel nesnellik ilkeleri doğrultusunda işlemektedir. Nitekim adli bilimlerin adalet arayışına katkı sağladığını kabul etmekle birlikte, bu katkının çoğunlukla mahkemeye sunulabilir delil üretme zorunluluğu nedeniyle sınırlı kaldığını ve bu nedenle yapısal şiddeti tüm yönleriyle görünür kılmakta yetersiz kalabileceği vurgulanmaktadır. Bu durum, adli antropologları hem etik hem de metodolojik düzeyde çetin bir ikilemle karşı karşıya bırakmaktadır: Bir yandan mağdurların maruz kaldığı yapısal eşitsizlikleri görünür kılma sorumluluğu, diğer yandan ise bilimsel tarafsızlık ve hukuki geçerlilik çerçevesinde kalma zorunluluğu bulunmaktadır.

Adli antropolojinin yalnızca metodolojik doğruluk ve hukuki geçerlilik gibi ilkelerle sınırlı kalması, özellikle toplumsal cinsiyet kimliği ve marjinalleşmiş grupların temsili gibi alanlarda önemli sorunlar yaratabilmektedir. Toplumsal cinsiyet kimliğine ilişkin güncel tartışmalar, disiplinin ikili cinsiyet normlarına dayanan varsayımlarını sorgulamakta, bu normların hem teknik analiz süreçlerine hem de ölüm sonrası temsillere nasıl yansıdığı üzerinden sürmektedir. Bu çerçevede bazı araştırmacılar, özellikle trans bireylerin ya da cinsiyet geçiş sürecinden geçmiş kişilerin adli kayıtlarda yanlış kategori-

lere yerleştirilmesinin kimliklendirme doğruluğunu olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca, bu durumun ölüm sonrası temsillerinin cisnormatif normlar doğrultusunda yeniden şekillendirilmesine ve görünürlüklerinin çarpıtılmasına yol açtığı vurgulanmaktadır (Adams vd., 2023; Tallman vd., 2021). Burada daha önce de vurgulandığı gibi, adli antropoloji yalnızca etik bir sorumluluk alanı değil; aynı zamanda bilimsel yöntemlere dayanan, adli süreçlerde delil niteliği taşıyan bulgular üreten ve hukuki bağlayıcılığı olan bir disiplindir. Cinsiyet kimliğiyle ilgili olarak, toplumsal cinsiyetin biyolojik bir sınıflandırma olmaması; bu alanda kesin ve nesnel bir belirleme yönteminin geliştirilmesini güçleştirmektedir (Pérez-Flórez, 2024). Mevcut literatür, adli antropologların bu sorunların farkına varmakta olduklarını, trans ve toplumsal cinsiyet çeşitliliği gösteren bireylerin kimliklendirilmesini geliştirmeye yönelik çalışmalar yürüttüklerini ortaya koymaktadır. Ancak, sorunun kapsamı yalnızca yöntemsel sınırlılıkla sınırlı değildir; aksine, bu durumun kökeni kültürel kurumlara yerleşmiş sistematik trans karşıtı damgalamalara kadar uzanmaktadır (Adams vd., 2023). Ancak adli antropologlar, cinsiyet ikiliğine uymayan bireylerin doğru biçimde tanımlanmasına katkı sunabilecek bilgi ve yöntemlere sahiptir. Bu nedenle, alanda bu sorunu merkeze alan araştırmaların artması ve bu konudaki duyarlılığa sahip araştırmacılarla yürütülecek işbirliklerinin, daha kapsayıcı ve ortak çözüm yollarının geliştirilmesine olanak sağlayacağı öngörülmektedir. Bu doğrultuda, adli antropologların kimliği belirsiz bireyin trans olma olasılığını göz önünde bulundurmaları ve analizlerini yalnızca ikili cinsiyet kategorileriyle sınırlamaları gerekmektedir (Schall vd., 2020). Toplumsal cinsiyetin biyolojik faktörler tarafından belirlenmediği doğru olmakla birlikte, bir bireyin ölüm sonrası nasıl tanımlanacağı üzerinde önemli bir etkisi olabilmektedir. Bu nedenle, terminolojiye dair farkındalık da kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda bazı yazarlar, “cinsiyet” ya da “biyolojik cinsiyet” gibi terimler yerine, “doğumda atanan cinsiyet” ya da “atanan iskelet cinsiyeti” gibi ifadelerin kullanılmasının, hem daha saygılı hem de trans bireylerin kimliklerinin ölüm sonrası temsili açısından daha kapsayıcı bir yaklaşım sunduğunu öne sürmektedir (Pérez-Flórez, 2024).

Bu çerçevede, terminolojik duyarlılık ve metodolojik çeşitlilik kadar, kimliklendirme süreçlerinin karşı karşıya kaldığı yapısal engellerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İnsan kalıntılarının kimliklendirilmesi adli soruşturmaların merkezinde yer almakla birlikte, dünya genelinde her yıl çok sayıda bireyin kimliği tespit edilemeden kalmaktadır (Reid vd., 2023). Kimliği belirsiz bireylerin oluşturduğu bu yük, sıklıkla teknik kapasite

eksikliği ya da eğitimsel yetersizliklerle açıklansa da, aslında daha derin sosyoekonomik, yasal ve bilişsel engellerle ilişkilidir. Örneğin, yetersiz yasal düzenlemeler insan kalıntılarının takibini ve işlenmesini zorlaştırmakta; merkezi bir sistemin eksikliği ise kimliklendirme süreçlerinde ciddi aksaklıklara yol açmaktadır (Adams ve Goliath, 2023). Dolayısıyla bu mesele, yalnızca adli antropoloji disiplini çerçevesinde değil, tüm adli bilimler alanında önyargı, bilişsel yanlılık ve yapısal eşitsizlikler ekseninde ele alınmalıdır (Dror vd., 2021). Bu çerçevede, bilişsel önyargılar –özellikle cinsiyet ve toplumsal cinsiyet hakkında kültürel olarak içselleştirilmiş inançlardan kaynaklandığında– kimlik tespit süreçlerini ciddi biçimde etkileyebilir. Bu noktada en sık karşılaşılan eğilimlerden biri, araştırmacının mevcut inançlarını doğrulayan verileri tercih etmesiyle ortaya çıkan *onaylama önyargısı*dır. Örneğin, osteolojik cinsiyet tahmini yapılmadan önce kişiye ait kıyafet, saç şekli ya da takı gibi bağlamsal bilgiler antropoloğa sunulursa, bu veriler analiz sürecinin nesnelliğini zayıflatır. Bu nedenle adli antropologların, mümkün olduğunda körleme analiz yöntemlerini benimsemeleri ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda, analiz dışı bir uzmandan bağımsız değerlendirme talep etmeleri önerilmektedir. Özellikle uzun süredir kimliği belirlenememiş bireylere ait vakaların, gelişmiş ve güncellenmiş antropolojik yöntemlerle yeniden analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Austin ve King’in sunduğu 1963 tarihli Kenneth Glaze vakası çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Cinsiyet normlarına dayalı önyargılar nedeniyle başlangıçta kadın olarak sınıflandırılan iskelet, yıllar sonra yapılan osteolojik yeniden analiz sonucunda erkek olarak tanımlanmış ve böylece doğru kimliklendirme sağlanabilmiştir (Adams vd., 2023). Bu örnek, adli antropolojide cinsiyet varsayımlarına dayalı hataların teknik olduğu kadar etik ve toplumsal sonuçlara da yol açtığını göstermektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere, adli antropologların iskelet kalıntılarını incelerken yalnızca kemiklerden elde edilebilen bilimsel verilerle sınırlı kalmaları önemi görülmektedir; çünkü toplumsal cinsiyet ya da kayıp birey hakkında iskelet dışı bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi, kimliklendirme sürecine fayda sağladığı kadar zarar da verebilir. Benzer şekilde, uzun süre kimliği belirlenememiş göçmen veya evsiz bireylerin vakalarında da onaylama önyargısı ortaya çıkabilir. Örneğin, kalıntının bulunduğu coğrafi bölge, kıyafetleri veya yanındaki eşyalar, antropoloğun bireyin sosyoekonomik veya etnik kimliği hakkında önceden sahip olduğu varsayımları doğrulama eğilimini tetikleyebilir. Bu tür varsayımlar, özellikle kayıt dışı ölümler veya göçmenlerin sınır geçişlerinde hayatını kaybettiği durumlarda, kimliklendirme sürecinde ha-

talara ve önyargılı değerlendirmelere yol açabilir (Goad, 2020; Kimmerle et al., 2010). Bu durum, disiplinin bu konudaki mesafesini ve metodolojik özennini açıklamaktadır.

Sonuç olarak, adli antropologların teknik uzmanlıklarıyla birlikte toplumsal cinsiyet farkındalığına, kültürel duyarlılığa ve yapısal eşitsizlikleri tanıma becerilerine de sahip olmaları gerekmektedir. Disiplinin tarafsızlık iddiası, bu tür yanlışlıkları göz ardı ettiğinde değil; bilakis bu önyargıları tanıyıp, onları en aza indirmeye yönelik yöntemler geliştirdiğinde daha güçlü bir etik ve bilimsel pozisyona kavuşacaktır.

Kaynakça

- Adams, Donovan M. vd. (2023). “Shifting the Forensic Anthropological Paradigm to Incorporate the Transgender and Gender Diverse Community”. *Humans*, 3(3): 142-165.
- Adams, Elise J. & Goliath, Jesse R. (2023). “The Missing and the Marginalized: A Biocultural Approach to Forensic Anthropology at the US / Mexico Border”. *Humans*, 3(3): 166-176.
- Baliso, Athi vd. (2023). “Forensic Human Identification: Retrospective Investigation of Anthropological Assessments in The Western Cape, South Africa”. *International Journal of Legal Medicine*, 137(3): 793-807.
- Baraybar, J. Pablo & Blackwell, Rebecca (2014). “Where are They? Missing, Forensics, and Memory”. *Annals of Anthropological Practice*, 38(1): 22-42.
- Bird, Cate E. & Bird, Jason D. P. (2022). “Devaluing the Dead: The Role of Stigma in Medicolegal Death Investigations of Long-Term Missing and Unidentified Persons in The United States”. *The Marginalized in Death: A Forensic Anthropology of Intersectional Identity in the Modern Era*. Ed. Jennifer F. Byrnes & Ivan Sandoval-Cervantes. Bloomsbury Publishing, 93-117.
- Bird, Cate E.; Sykes, Jaime & Bird, Jason D. P. (2017). “The Role of Stigma in The Medicolegal Investigation of Unidentified Persons”. *Our Future Reflects Our Past: The Evolution of Forensic Science*. 69th Annual Scientific Meeting of the American Academy of Forensic Sciences.
- Dror, Itiel vd. (2021). “Cognitive Bias in Forensic Pathology Decisions”. *Journal of Forensic Sciences*, 66(5): 1751-1757.

- Dujisin, Isabel T. (2019). "The Role of Forensic Anthropology in The Identification of Missing Detainees in Chile". *Forensic Anthropology Teams in Latin America*. Ed. S. Dutrénit-Bielous. Routledge, 77-99.
- Fondebrider, Luis (2019). "The Development of Forensic Anthropology in Argentina, Chile, and Uruguay: A Brief History". *Biological Anthropology of Latin America: Historical Development and Recent Advances*. Eds. Douglas H. Ubelaker & Sonia E. Colantonio. Smithsonian Institution Scholarly Press, 341-345.
- Foucault, Michel (1978). *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction*. Trans. R. Hurley. Pantheon Books.
- Galtung, Johan (1969). "Violence, Peace, and Peace Research". *Journal of Peace Research*, 6(3): 167-191.
- Gatti, Gabriel (2013). "Moral Techniques. Forensic Anthropology and Its Artifacts for Doing Good". *Sociología y Tecnociencia*, 1(3): 12-31.
- Goad, Gennifer (2020). "Expanding Humanitarian Forensic Action: An Approach to U.S. Cold Cases". *Forensic Anthropology*, 3(1): 50-58.
- Gruenthal-Rankin, Ariel vd. (2023). "Beyond the Report: Prospects and Challenges in Forensic Anthropological Investigations of Structural Vulnerability". *Forensic Science International: Synergy*, 6: 100315.
- Jiménez, Daniel (2020). "Forensic Human Identification During a Humanitarian Crisis in Guatemala". *Forensic Science and Humanitarian Action*. Eds. Roberto C. Parra vd. Wiley-Blackwell, 625-633.
- Kim, Joymelee J. vd. (2023). "Adapting Forensic Case Reporting to Account for Marginalization and Vulnerability". *Forensic Science International: Synergy*, 7: 100436.
- Kimmerle, Erin H. vd. (2010). "Immigrants, Undocumented Workers, Runaways, Transients and the Homeless: Towards Contextual Identification Among Unidentified Decedents". *Forensic Science Policy & Management: An International Journal*, 1(4): 178-186.
- Landefeld, John C. vd. (2017). "Characteristics and Factors Associated with Pain in Older Homeless Individuals: Results from The Health Outcomes in People Experiencing Homelessness in Older Middle Age (HOPE HOME) Study". *The Journal of Pain*, 18(9): 1036-1045.
- Latham, Krista E. vd. (2023). "Migrant Death and The Ethics of Visual Documentation in Forensic Anthropology". *Anthropology of Violent Death*:

- Theoretical Foundations for Forensic Humanitarian Action*. Eds. Roberto C. Parra & Douglas H. Ubelaker. Wiley, 303–326.
- Marten, Meredith G. vd. (2023). “What Makes a ‘Good’ Forensic Anthropologist?” *American Anthropologist*, 125(3): 582–596.
- Mijal, Samuel & Willey, P. (2022). “Disability, Disaster, Demography, and The Camp Fire Fatalities”. *The Marginalized in Death: A Forensic Anthropology of Intersectional Identity in the Modern Era*. Ed. Jennifer F. Byrnes & Ivan Sandoval-Cervantes. Bloomsbury Publishing, 151–174.
- Moon, Claire (2014). “Human Rights, Human Remains: Forensic Humanitarianism and The Human Rights of the Dead”. *International Social Science Journal*, 65(215–216): 49–63.
- Morewitz, S. J. (2016). “Missing Persons: Forensic Sociology Factors”. *Handbook of Missing Persons*. Eds. S. J. Morewitz & C. Sturdy Colls. Springer International Publishing, 93–104.
- New, Briana T. vd. (2022). “Identification of the Korean War Dead: Family Reference Samples at the Intersection of Race, Class, and Structural Vulnerability”. *The Marginalized in Death: A Forensic Anthropology of Intersectional Identity in the Modern Era*. Ed. Jennifer F. Byrnes & Ivan Sandoval-Cervantes. Bloomsbury Publishing, 255–279.
- Paulozzi, Leonard J. vd. (2008). “John and Jane Doe: The Epidemiology of Unidentified Decedents”. *Journal of Forensic Sciences*, 53(4): 922–927.
- Pérez-Flórez, Aurora M. (2024). “Bones Have Other Stories to Tell. Review of: *The Marginalized in Death: A Forensic Anthropology of Intersectional Identity in the Modern Era*”. *American Journal of Biological Anthropology*, 183(4): e24880.
- Reid, Kate Megan vd. (2023). “Understanding the Burden of Unidentified Bodies: A Systematic Review”. *International Journal of Legal Medicine*, 137(4): 1193–1202.
- Reineke, Robin (2013). “Lost in the System: Unidentified Bodies on the Border”. *NACLA Report on the Americas*, 46(2): 50–53.
- Riedel, Marc & Jarvis, John (1999). “The Decline of Arrest Clearances for Criminal Homicide: Causes, Correlates, and Third Parties”. *Criminal Justice Policy Review*, 9(3–4): 279–306.
- Schall, Jenna L. vd. (2020). “Breaking the Binary: The Identification of Trans-Women in Forensic Anthropology”. *Forensic Science International*, 309: 110220.

- Soler, Angela & Beatrice, Jared S. (2018).” Expanding the Role of Forensic Anthropology in a Humanitarian Crisis: An Example from the USA-Mexico Border”. *Sociopolitics of Migrant Death and Repatriation: Perspectives from Forensic Science*. Eds. K. E. Latham & A. J. O’Daniel. Springer International Publishing, 115-128.
- Watkins, Rachel & Muller, Jennifer (2015). “Repositioning the Cobb Human Archive: The Merger of a Skeletal Collection and Its Texts”. *American Journal of Human Biology*, 27(1): 41-50.
- Winburn, Allysha P. vd. (2022). “Operationalizing a Structural Vulnerability Profile for Forensic Anthropology: Skeletal and Dental Biomarkers of Embodied Inequity”. *Forensic Science International: Synergy*, 5: 100289.
- Winburn, Allysha P. vd. (2022). “Theorizing Social Marginalization for Forensic Anthropology: Insights from Medical Anthropology and Social Epidemiology”. *The Marginalized in Death: A Forensic Anthropology of Intersectional Identity in the Modern Era*. Ed. Jennifer F. Byrnes & Ivan Sandoval-Cervantes. Bloomsbury Publishing.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*